ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠦᠯᠭᠡᠷᠢ

ТИГІР ХУРЫ

№ 5

ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЎГРЕДІГ ПАЗА НАУКА МИНИСТЕРСТВОЗЫ
ХАКАСИЯДАҒЫ ПИСАТЕЛЬЛЕР ПІРІГІЗІ

ТИГІР ХУРЫ

Олганнарга чоохтар, кибелістер, тархын таныглары,
кип-чоохтар, таптыргастар

ГУК РХ "Национальная
библиотека
им. Н.Г. Доможакова"

Ағбан
Хакас книга издательствозы
2010

ЧИРІБІС-ИБІБІС

Г. Казачинова

Чирібіс-ибібіс Күнні ибірче –
Чыллар, айлар, күннер иирче,
Чайаанның сырлары алысча,
Чайғы, күскү, хысхы, часхаа –
харах айысча.

ЧАЙҒЫ

Кил, чайғы!

Хазыңас, пазын чайхи,
Хығырча: «Кил, чайғы!»

Чайғы

Наңмырын көгліг чайхи,
Абыдыла килир чайғы.

Чирге өтік

Наңмырах, чіҷіре өтіг,
Чирге тип-тирең өтік.

Ағастар ісче

Ағастар наңмыр ісче,
Пүрлерінең суун исче.

Сабарға кір

Оттар өсклепчедір күр,
Сапхынаң сабарға кір.

Оотты

Чахсы саап полбин отты,
Сапхычаан оолах оотты.

Хыйт!

– Отты хыйт! – сабарға
Тимненчедір сапхы.

Аар

Тадылығ мөөткe аар парар,
Мөөт чібезе, ар парар.
Көп чығза, аар парар,
Ас чығза: «Аар, пар ар!»

Хойығ от таапча

Маллар көгліг оттапча,
Хойығ-хойығ от таапча.

Алас

Ағастар хайхасча: «Алас!
Чиде түстір хус алас».

Хурт-хоос

Аймах өңніг хурт-хоос
Ағастарны ибірче хоос.

Тисче

Аластаң тисче хурт-хоос,
Хысхырчалар: «Чорых хос!»
У-у, пу ибіркіде, хайхас,
У-у, хорығ, улуғ хахас!

Чир-чайаан

Ўрўгістіг чоохтар сын:
Ас хала парир аң-сыын,
Хоратпазаң чир-чайаанны,
Көптелер аң-хус чайаны.

Ылғапча харағас

Ылғапчадыр харағас:
«Атыр салтыр хара хас!»
Тимір мылтых айабас,
Палығлаан ол айа-пас.

Чайғы тоозылча

Чайғы күннері,
хысхарап, тоозылча,
Кистінең күскүнің
харағы тозырайча.

КҮСКҮ

Күүлек чилге хара күскее
Сүрдір килді сарығ күскү.

Көө чох ыро-сарығ

Күскүде пүрлер сап-сарығ,
Көө чох хусхаҷах ыро сарығ.

Чілер

Хайнасча иртіре
күскүзін чиллер.
Хайнадылча чистектер,
хысхызын чілер.

Хос хоос

Чайапчатсаң күскү хоос,
Аймах өңніг сырлар хос.

Чарба ўгре

Тоңазах ўртўнде ўўлче,
Чарба ўгре ибде ўлче.

Чир ўстўне

Тубан тайғаҷа тартылча,
Миске чир ўстўне тартынча.

Күске дее пай

Ўртўн тойы – күскү пайы!
Күскеҷек, син дее пайы.

Школада

Сағынчабыс аларға «пис»,
Тимненчебіс урокка піс.

Күскү

Күскү күс кирче,
Хысхызына кирче.

ХЫСХЫ

– Хар чаапча! – истілзе хысхы,
Чиде түскен полар хысхы.

Азырлан

Хысхы, піле хазырлан,
Аар-пеер тара, азырлан.

Айан

Чаза тастазаң соох айаң,
Хусхаҷахтарны айан.

Хар тоолапча

Тигірдең хар тоолапча,
Көртікче иніс тоғыланча.

Пол парған хысха

Соохтаң хорғытхан хысхы,
Че пол парған ол хысха.

Соох Апсах

Соох Апсах, Соох Апсах!
Килген чолың аспах.
Аар-пеер астыхпадах,
Сыйых хабыҷааң астах.

Сағалын тытча

Орай соохтарны тыыдарға,
Соох Апсах хазыр тынча.
Сағалын тари тыдарға:
Харын чайарға тыынча.

Соох Апсах толыпча

Сағалдаң хар тоолапча,
тоолапча –
Соох Апсах хар толыпча,
толыпча.

Хастах

Хысхының сырайы хастах,
Хар чағза, чир ӱстӱ хастах,
Тилтенің пузын хастах.

Наа чыл, кил!

Олғаннарны чығарбыс,
Хар хызыҷахты чағарбыс,
Аппағас хар чағдырарбыс,
Наа чылны чағыннадарбыс.

Хас-пораан

Хайнап халды хас-пораан,
Аал аразы – ай-пораан.

Көртік

Кічіг аңыҷах чіли, көртік
Хузух тӧзінде узупча.
Тигірдең, айап, айыҷах
Таң атханҷа харапча.

Көртігес күнӧрте көйтік
Күніҷектең көленче.
Майылдырча аны күрезіг,
Тустар хатап чидер, ізенче.

Хозан

Хортых-хортых хыр хозан,
Хорыхчатсаң, ағаа хозын.

Хысхы

Хысхы пастырча ығыри,
Нанча соох чирзер ағырин.

ЧАСХЫ

Алдырбин чылның часха,
Чиде тӱсче чиит часхы.

Ачыпча айран

Чыл пазы – улуғ пайрам,
Сабанда ачыпча айран.

Чарыды

Күн чалахай чарыды,
Порчолар сіліг чарыды.

Хара таан

Чарыпчадыр көгліг таң,
Чылығ ағылча часхы тан.
Хыра тартылча ба, таң,
Хурт-хоос таапча хара таан.

Ўнніг көөк

Часхы тигіріҷек көк,
Тапсапчадыр ўнніг көөк.
Арығас, ағаа син көөк,
Туразың көппегес-көк.

Сас

Мўнген адыҷағым сас,
Чайылчадыр ўрген сас.
Йу, чолымда патығ сас,
Азааҷаам, ізеңе сас.

Мўўстері чоон

Тарынҷах пуға, орли,
Мустап чўгўрче оорли.
Пытырасча пала чон:
«Мўўстері хорғыстығ чоон!»

Часхы – чахсы

Хаҷан даа көгліг часхы
Чонға ағылча чахсы.

8 Март

Ирке часхы күлінген,
8 Март сыйлап пирген.
– Аарлығ пістің кізібіс,
Ўлўкўннең, іҷебіс!

Сигіс мартты сағыпчам,
Чахайахтар хоостапчам.
Іҷеҷеемні сағыпчам,
Пўўн ўлўкўн сыйлапчам.

Хооста, хооста, холыҷах,
Сигіс мартха порчоҷах.
Іҷеҷееме хынызым
Порчо чіли чарызын.

Ікі күніҷек чіли,
«Сигіс» сан сағылча.
Іҷеҷектің чўрее
Ўлўкўнні чарытча.

Пыролығ чірче

Сигіс мартты сағыпчам,
Ідіс-хамысты чуупчам.
Іҷеҷеемні сағынчам,
Ўлўкўнні сыйлапчам.
Сіліг синің чірчеҷеең
Сайлығ полтыр, іҷеҷеем.
Суура холдаң толғанған,
Сығдыри ла халған.

Пызылах

– Пызылах, пызылах,
Ноға наағың нытпах?
– Ирке хызыҷағас, –
Сўт-сөл тамағас
Ноға нытпах полбас:
Одың одынғаннар,
Хазан турғысханнар,
Урыбызып простас,
Хайнатханнар поч-пач.
Сўдіҷек хосханнар,
Піле-піле пулғааннар.
Хойып пастаам,
Ілгексер хахтырғам,
Пазырт салғаннар,
Сарығ суум сысхарғаннар.

– Іҷеҷеем, ўлўкўннең,
Сағаа пызылах иткем.
Пызылах ўзе хааххан,
Хызыҷахха хахаан.

ТАПТЫРҒАС

Аарлыҕ олғаннар! 3

Чир-суубыс Илбек Ада чаада Чиңіс тутханынаҥ – 65 час толчатханына

Амыр чуртасты чағдатханнар 4
Телетахта «Хакасия – Литва», «Ағбан – Сланцы». *Г. Казачинова* 5
Махачы лётчик. *Тимнеен Г. Кужакова* 9
Саблыҕ «Катюшанаҥ» чааласхан. *Г. Казачинова* 10
К.Е. Сунчугашева. Хумартхы тастаҥар паза «Партизан-мадонналар» сарыннаҥар 11
Көгчі, сарыңчы пабазы чаада халған… *Г. Кужакова* 15
Г.Г. Казачинова. Чаа тузындағы тахпахтар 16
В.И. Тодышева. Чирі-суубыс арачылирға көстеҷеңнер 20

Піс пасчабыс

Палған аалның олганнары

Надежда Топоева. Чаа полбазын. Хаҷан даа! 24
Катя Урыбина. Чаа ветераннарынаҥар сағынып 25
Евгений Субраков. Олар Чирі-суғларын арачылааннар 25
Влада Боргоякова. Ол Пирятин дивизиязында чааласхан 26

Пилтір аалдаҥ

Наташа Салова. Амыр хоныхта чоң чуртазын. Чарых күлінізінеҥ чылытча. Хаҷан даа ундубаспын. Хынған тузым. Чайғы. Күскү. Ачыстығ хоосхаҷаам. Хоосхаҷахтың түзі. 26
Н.Г. Доможаковтың адынаҥ библиотекада. *Тілбестеен Г. Казачинова*
Кристина Корешкова. Олар айланмастар 28
Олеся Канзычакова. «Сидік сағирға…» 29
Дарья Яицких. Тіріг суғдаҥар 29
Евдокия Штыгашева. Эк, часхы, часхы! 30

Тергінің аалҷылары

Елизавета Бильтрекова. Улан-Удэ. «Ызых Байкалымның салғағы…». «Амға читіре олған тузымнаҥ…». «Хаҷан сым-туюххан ылғапчатсам» 31
Александр Баинов. Пастағы үгретчім. «Чолыҷахча пастырчабын…». «Хызылнаҥ көйчелер…». «Тахтаҷахта пастырчабын…». «Кирі инейек – күскү…». «Чайғыда хозан кискен…». «Саңыҷах сыңырапча…». «Көк оттарда сарысха…». «Көдір салып пазымны…». «Хулунах ах чазыларда…». «Хоосхаҷах ойнап парча…». «Хан-хыс сіліг көклөҷееме…». «Көйтік хоосхаҷах…». 32
Валентина Янгулова. Алнындағы үгредіг. Абдиннер роды *(кип-чоох)* 34
Чиріне, чонына турыстығ палалар өскірерге. *Тимнеен Г. Кужакова* 37

Литература танығлары

В.В. Угдыжековха – 80 час толарҷых 40
В. Угдыжеков. Ӱгдек *(кип-чоох)* 40

Чоохтар

Л. Костякова. Чӱрек көө тынызы 42
О. Шулбаев. Пириттіг «чӱрегес» 45
Ю. Топоев. Күлкістіг хысха чоохтар узы. Позымнаҥар. Палам хайди ӱгренче? «Төкпестер», алай «Чабанның ыры» 49

Кибелістер

А. Сагатаев. Төреен аалым. Хуртуйах иней. Хомысчы хыс. Чарых чол. Хазыр хысхы. Ниме чоғыл? Ноға тарт сыхча? Пыром таста. Мині сöклееннер 54
Евдокия Тыгдымаева. Мискеҷек. Тиинічек. Хайҷычах. Ах көл хазында. Кӳмӳзек 56

Тархын чазыттары

Л.Р. Кызласов. Пурунғы пайзаң тура. *Тілбестеен Г. Кужакова* 58
Атлантида хаҷанох чіт парған – тиңіс тӳбінең кödіріл килер? *Тимнеен Г. Кужакова* 59

Хакасияның ызых чирлері

Асхыс аймағы 61
Боград аймағы 63

Чондағы кибірлер

Н.Ф. Катанов. Пала төрізе… *Тимнеен Г. Кужакова* 65

Хыйға пыласханы

Аттиланың адынаҷар пögін. *Тимнеен Г. Казачинова* 66

Кічіг туңмаҷахтарға

Г. Казачинова. Чирібіс-ибібіс: чайғы, кӳскӳ, хысхы, часхы 68
А.В. Курбижекова. Хан позырах аттығ Похта Кіріс *(кип-чоох)* 72
Сизінмес чазырхос *(хакас чонның нымағы)* 85